

8. Стрільчук Л. Політика Другої Речі Посполитої на території Західної Волині щодо національних та громадських організацій / Л. Стрільчук // Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої темі прометеїзму «Видатні постаті прометеїзму. Геррик Юзевський і його спадщина (до 125 річниці з дня народження)». Сьома щорічна сесія на тему прометеїзму. м. Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р. – Луцьк, 2017. – С.15.
9. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. : монографія / М. Б. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
10. Юзевський Г. Замість щоденника / Генрик Юзевський; пер. Ю. Васейко, за аг. ред. М. Кучерепи. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 168 с.
11. Archiwum Akt Nowych (AAN). Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/64.
12. Strilchuk Liudmyla. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations / L. Strilchuk // Codrul Cosminului, Vol. XXIV, No. 1, July 2018, - P. 145-165.

УДК 94(477) 126

Іван Тичина

Товариство «Просвіта» у боротьбі за українізацію церкви

У статті аналізується діяльність товариства «Просвіта» спрямована на підтримку національної церкви. Українізація церкви була і залишається актуальною проблемою впродовж усіх ста п'ятдесяти років діяльності громадської організації. В умовах Австро-Угорської імперії, Другої Речі Посполитої, радянський і період і до сьогодні церква була і залишається наймасовішою твердинею українського народу, джерелом національної ідеї, на підтримку якої незмінно працювала «Просвіта».

Ключові слова: товариство «Просвіта», національна церква, релігія, українці, національна ідея, українізація церкви.

Tychyna I.G. Prosvita Society in the struggle for Ukrainianization of the church.

The article analyzes the activity of the "Prosvita" society aimed at supporting the national church. The Ukrainization of the church was and remains an urgent problem during all hundred and fifty years of activity of a public organization. In the conditions of the Austro-Hungarian Empire, the Second Commonwealth, the Soviet period and to this day the church was and remains the most massive stronghold of the Ukrainian people, the source of the national idea, in support of which "Prosvita" worked intact.

Key words: Prosvita Society, national church, religion, Ukrainians, national idea, Ukrainization of the church.

Постановка наукової проблеми та її значення. Єднання нації навколо національної церкви, християнських та людських цінностей було і залишається надзвичайно актуальним для сучасної Української держави. Значення церкви в житті західних українців завжди було особливо вагомим: і в роки, коли нація не мала державності (період Австро-Угорської імперії та часи Другої Речі Посполитої), і у радянський період, і у нинішні дні, в умовах російської агресії на Сході країни.

Товариство «Просвіта», будучи заснованим у Галичині в 1868 році, з перших днів своєї діяльності, поряд з іншим, поставило собі за одне із головних завдань підтримку національної церкви. Заснована на Волині «Просвіта» у 1918 році, також, взялася за українізацію церкви, обстоюючи її інтереси в умовах колонізаторської та асиміляційної політики Другої Речі Посполитої. І, навіть, у умовах незалежної України, будучи відродженою на початку 90-х років ХХ століття, «Просвіта» знову, постала перед необхідністю підтримки національної церкви, боротьби за її українізацію. Сучасна ситуація, пов'язана із наданням Томосу про автокефалію Української Православної Церкви продовжує актуалізувати для товариства «Просвіта» діяльність у напрямку підтримки національної церкви. Отож, плин часу, зміна історичних реалій, не зменшили актуальності діяльності товариства «Просвіта» у справі утвердження і зміцнення позицій української церкви.

Сучасна українська церква, національно-культурні організації, зокрема, товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка є тим джерелом, яке постійно живить духовні потреби української нації. Взявши за основу цінності християнської моралі, сучасне Товариство «Просвіта», у кращих історичних традиціях, пропагує національну ідею, формує державницьку позицію української нації, виховує молодь, популяризує українську мову та культуру.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Теоретичні розробки взаємозв'язку етносу і релігії були започатковані досить давно. Зокрема, у працях істориків – М. Грушевського, К. Левицького; представників духовенства – Д. Блажейовського, А. Великого, О. Мокрого, І. Огієнка, А. Шептицького.

З сучасних дослідників проблемами християнської моралі в українському суспільстві займалися Б. Левик, Л. Нагорна та ін..

Грунтовні дослідження діяльності товариства «Просвіта» щодо українізації церкви провели сучасні українські історики М. Філіпович, Б. Савчук, В. Борщевич, М. Кучерепа, Р. Давидюк, А. Грицан. Зокрема, М. Філіпович у своїй монографії «Луцька «Просвіта». 1918 – 1935 рр.» детально аналізує діяльність луцької «Просвіти» у боротьбі за українізацію церкви міжвоєнного періоду на Волині. Боротьбі «Просвіти» за національну церкву присвятив Б. Савчук розділ у своїй монографії «Волинська «Просвіта»».

Мета статті є прослідкувати роль товариства «Просвіта» в процесі українізації церкви та її підтримці. **Завданням статті** є виділення особливостей діяльності товариства у справі утвердження національної церкви.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Церква, в усі часи, для українців була найміцнішою національною твердиною. Товариство «Просвіта», як авторитетна та масова організація українства, поряд із пропагуванням національної мови та культури, освіти та традицій, чималу увагу уділяло національній церкві. Це досить чітко можна прослідкувати на прикладі Волині, де на відміну від Галичини, за умов довготривалої відсутності будь-яких українських інституцій, значення національної церкви в суспільному житті було особливо вагомим.

Український письменник, публіцист У.Самчук, говорячи про роль церкви в житті західних українців, досліджуваного періоду, писав: « З церквою пов'язана ціле життя тутешньої людини, особливо в її ранніх роках. І не лише релігійне, а й передусім соціальне, громадське, культурне. Для селянської дитини, це було єдине місце, до вона відривалася від нудної буденщини...» [9, 44].

Особливих утисків та переслідувань православна церква наприкінці ХІХ на початку ХХ століття зазнала на Волині, тому саме на прикладі цього регіону, у запропонованій статті, ми спробуємо прослідкувати боротьбу товариства «Просвіта» за українізацію церкви.

Як зазначає Б. Савчук, дослідник волинської «Просвіти», за час багатовікового панування на Волині, поляки завдавали особливо багато кривд та утисків православній вірі прагнули обернути українське населення у католицтво [8, 83]. Схожою була політика і російської влади на теренах Волині, коли, практично уся церковна православна ієрархія була зрусифікована. Тому, після Великої війни, з потраплянням Волині у склад Другої Речі Посполитої, релігійне протистояння набуло особливої гостроти. У міжвоєнний період на Волині, боротьба за національну Православну церкву розгорнулася у двох напрямках – за автокефалію та українізацію церкви.

Не залишились поза увагою «Просвіти» і проблеми, пов'язані із діяльністю православної церкви. На Волині з 1 млн. 567 тис. населення 99,4% були православними. Але вже у перші повоєнні роки православна церква на українських землях під владою Польщі залишалася уламком церкви російської, а її керівні органи знаходилися за межами Речі Посполитої. Православ'я потребувало змін, реорганізації, перебудови і пристосування свого життя до умов тогочасної Польщі. Окрім цього, православне духовенство у більшості своїй було російським не тільки за національністю, а й за духом та переконаннями [10, 55 – 56].

Народ, в умовах бездержавності, особливо гостро потребував зрозумілої мови богослужіння, соборності устрою церкви, а ці прагнення наштовхувалися на спротив польської влади, що проявилось у закритті некатолицьких культових установ, або ж ще гірше, перетворення їх на костьоли. Одразу ж після закінчення війни, польською владою було закрито 111 церков, повністю знищено – 50, а 150 – перетворено на костьоли [12, 130].

Як зазначає М. Філіпович, погроми православних приходів стали масовим явищем. Так, до 1924 року було забрано від православних 500 церков і близько 20 гектарів церковної землі з господарчими будівлями. За офіційними даними польської статистики, питома вага віруючих католицької церкви серед жителів Волинського воєводства збільшилася з 11,5% у 1921 році до 15,7% у 1931 році. За статистикою Луцької єпископської курії, католицьку віру щорічно приймали близько 3400 осіб [6, 111].

Проте, більшість волинян, продовжила обстоювати православну віру, у 690 парафіях проживало 1,5 млн. осіб [3, 471 – 479]. Саме ці терени стали ареною боротьби за українізацію та автокефалію Православної церкви. Полонізація церкви підштовхувала українських громадських діячів і православних віруючих до боротьби за українізацію церкви на Волині. Товариство «Просвіта» було активним захисником релігійних інтересів українців.

У цей період «Просвіта» активно сприяє відродженню діяльності церковних братств у Волинському воєводстві. Спільні зусилля братств та «Просвіти» були спрямовані на облаштування

церков, опіку над цвинтарями, організацію спільних хорів і проведення різноманітних культурно-релігійних заходів [12, 131].

Показовим прикладом протистояння польської влади і українського церковного руху на чолі з «Просвітою», є історія Свято-Троїцького собору у Луцьку, який польська влада в середині 20-х років ХХ століття намагалася передати римо-католикам. У відповідь на ці дії, Рада Луцької «Просвіти» організувала звернення до 23 урядових установ Польщі, з метою захисту храму. Звернення було зустрінуте мовчанкою влади, але все ж, захопити собор католики не наважилися.

Під тиском української громадськості організованої осередками «Просвіти» 3 вересня 1924 року Священний Синод Автокефальної православної церкви у Польщі прийняв рішення про часткове запровадження української мови у функціонування церкви. Однак, ухвала впроваджувалася в життя досить повільно. В. Борщевич, дослідник Української Православної церкви на Волині, вважає, що саме «Просвіті» належить виключно важлива роль в українізації церкви. Сільські філії «Просвіт», серед членів яких були парафіяни місцевих храмів, виступали за українську мову богослужінь, за призначення українських священників [2].

Просвітяни послідовно виступали за українську мову в богослужіннях, послаблення впливу священників-москвофілів у парафіях. У 1926 році у Волинському воєводстві на українське богослужіння перейшли у с. Пожарки, Вишків, Хорлупи та м. Ківерці. у деяких селех на релігійному ґрунті розгорталися конфлікти. Нариклад, в уже згаданому селі Хорлупи та у селі Романові, що поблизу Луцька [10, 56]. Суть конфліктів доволі схожа: селянські збори прийняли ухвалу про богослужіння у їх церкві українською мовою, а священник продовжував відправляти стаослов'янською, або ж відмовлявся здійснювати службу. Хор «Просвіти» у с. Хорлупи співав службу Божу українською, а священник закликав селян покинути «Просвіту». У 1927 році розмосковлення церкви відбулося в селах Лаврів, Городище, Зубильно, Михлин, Береза, Боголюби, Воротнів, Угринів та ін. [12, 134 – 135].

У селі Романів склалася взагалі парадоксальна ситуація: ще до війни священником російською владою був призначений чех за національністю Володимир Зах, який, за твердженнями тогочасних парафіян, «не дуже сприяв до всього українського» [10, 56].

Вплив романівської «Просвіти» на церковний причет дозволив поступово українізувати церковне богослужіння: на кошти філії були закуплені українські церковні ноти, богослужіння все більше набувало характеру українського, національного, псаломщиком став член «Просвіти» Яків Лобурський. Просвітяни, як і всі жителі села, активно підтримали ідею скликання в Луцьку Українського церковного з'їзду і створення Української Автокефальної православної церкви в Польщі. Під тиском мирян митрополит Діонисій у серпні 1928 році змушений був визнати домагання українців справедливими і у виданій відозві дозволив вживання рідної мови при відправленні літургії [5, арк. 124].

Український церковний з'їзд відбувся в Луцьку 5-6 червня 1927 року. В ньому взяло участь понад 800 делегатів із Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя. На з'їзді було створено постійний церковно-громадський орган – Церковний комітет, який мав наглядати за задоволенням релігійних потреб українців. З'їзд ухвалив: «...на всіх землях, де переважає українська людність, мовою православного Богослужіння повинна бути тільки українська мова» [4, арк. 228]. Документи свідчать, що з'їзд готувався та проходив за активної участі просвітян [12, 138].

Православні ієрархи зайняли відверто ворожу позицію до з'їзду і 15 – 17 червня, того ж року, провели своє альтернативне зібрання. Його рішення були пронизані неприхованою ненавистю, що ще більше загострило конфронтацію. У відповідь на реакцію москвофілів «Просвіта» спільно з Церковним комітетом організували церковні зібрання в підтримку Луцького з'їзду. Надалі, саме ці дві інституції стали головними організаційними осередками консолідації громадських сил на проведення українізації церкви.

Після Луцького церковного з'їзду «Просвіта» зобов'язала філії зміцнювати і розбудовувати українське православ'я. місцеві просвітянські організації звітували про діяльність у національно-церковній ділянці. Проте, слід визнати, що Товариству, далеко не завжди, вдавалося вплинути на ситуацію і священників, які стояли на москвофільських позиціях. У відповідь, московське духовенство з усіх сил боролось проти заснування просвітянських філій у селах.

У наслідок активних дій «Просвіти», релігійних товариств, віруючих і частини духовенства, на Волині у 20-х роках ХХ століття, зростає кількість Православних храмів, у яких богослужіння проводилося українською мовою. Завдяки їхнім зусиллям, у цей період, на Волині було українізовано 108 парафій із 680. У 126 храмах українська мова, як літургійна використовувалася частково [6, 130].

Великої шкоди українізації Православної церкви було завдано у 1928 – 1935 роках, із приходом на ці терени воєводою Г. Юзевського. Саме у цей період закривалися осередки товариства «Просвіта», що призвело до призупинення українізації церкви [13, 148-149].

Активну діяльність спрямовану на українізацію церкви представники товариства «Просвіта» розгорнули і в еміграції, що досліджувала український історик Л. Стрільчук. Зокрема, у роки Другої світової війни, та у перші повоєнні роки, чимало українців опинилися у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, саме там відбувалося становлення нової хвилі української еміграції. Перебуваючи у таборах для переміщених осіб в західних окупаційних зонах, українська еміграційна інтелігенція, серед якої було і чимало представників товариства «Просвіта», повели боротьбу за українізацію церкви [11, 70 - 73].

В радянський період товариство «Просвіта» змушене було припинити свою діяльність, оскільки абсолютно не вписувалося у ідеологію і політику нової влади. Проте, з новими силами, відроджена громадська організація, активно продовжила свою діяльність на рубежі 80-90-х років ХХ століття.

Світова історія свідчить, що вихід із кризового стану суспільства є можливим лише через його духовне оновлення, очищення, підпорядкування нормам загальноприйнятої моралі. В період прикінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні утворився свого роду світоглядний і духовний вакуум, який зводився до відсутності загальнонаціональної світоглядної концепції, що могла б стати основою державотворчого процесу, забезпечити єдність нації, державницьку ментальність народу. З цих причин важливим є досвід діяльності «Просвіти» – матері громадсько-культурних організацій. Власне, національно-культурні товариства, що відроджуються чи виникають у суспільстві наприкінці 1980 – початку 1990-х років пропагують якісно нову, відмінну від попередньої ідеології, суспільну мораль, яка усе тісніше пов'язана з християнською мораллю, з цінностями і традиціями, які пропагувала церква.

Серед громадських організацій, які найбільш послідовно обстоювали та пропагували духовні надбання народу є товариство «Просвіта». Народившись в атмосфері перших політичних мітингів літа 1988 року у Львові, Товариство «Просвіта» брало найактивнішу участь у всіх ініціативах громадськості, спрямованих на поглиблення процесів демократизації суспільства, європейської інтеграції України.

Вже на першій звітно-виборній конференції Львівської обласної організації Товариства рідної мови імені Тараса Шевченка, що відбулася 8 липня 1989 року розглядалося питання легалізації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Української Автокефальної Православної церкви (УАПЦ), ролі релігії в українському суспільстві. З ініціативи Т. Комаринця Координаційна рада товариства української мови імені Тараса Шевченка 14–15 листопада 1989 року провела у Львові регіональну конференцію «Мова і духовність нації». Поряд з баталіями навколо Закону про мови Товариство «Просвіта» було одним із організаторів масової маніфестації, яка відбулася у Львові 17 вересня 1989 року під гаслами легалізації УГКЦ та засудження сталінських репресій у Західній Україні [7, 117].

Після відновлення незалежності України для церковно-релігійних інституцій створено сприятливі умови розвитку: зникли переслідування, а багаторічна дискримінація додавала ореолу гнаності та компенсувалася підвищеним інтересом раніше байдужих громадян [7, 118].

Переслідування та репресії радянської системи проти церкви та її служителів, різноманітні заборони, врешті, комплекс провини привернув до Церкви частину інтелігенції, інтелектуальної та творчої еліти суспільства, серед якої з'явилися і ревні адепти. Деградація та скомпрометованість офіційної комуністичної ідеології утворила світоглядно-духовний та ідейний вакуум, який заповнила християнська віра, що за багато століть до того була історично близькою і добре зрозумілою для більшості українців.

Український дослідник Богдан Левик наводить наступні дані: станом на 1 січня 2009 року в Україні функціонувало 34 465 релігійних організацій, що використовували 22 437 культових споруд (432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних закладів, 12 633 недільні школи). Водночас культові обряди здійснювало 29 892 священнослужителів [1, с.33 - 37]. Найбільша кількість парафіян сповідувала православ'я – 16 581 релігійна організація, що становить 50,1% від числа зареєстрованих. Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) налічувала, на задекларовану дату, 1 190 організацій (67% з яких знаходилося у Галичині). Активно, на цей час, відроджується Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка нараховувала, станом на 2009 рік, 3 628 організацій, 97 монастирів, 15 місій, два братства, 15 навчальних закладів, 27 журналів і газет. Стрімко почали

розвиватися в Україні, також, Римо-Католицька Церква (883 громади), протестантизм, який об'єднав 7721 релігійну організацію; мусульманство (11 001 громада), кероване чотирма управліннями; іудаїзм, представлений сімома течіями (258 громад); новітні релігійні течії та напрямки (харизматичний, крішні, буддисти, і т. д.). Помітний приріст мають баптисти, свідки Єгови. Так коротко виглядає сучасна релігійна карта України [7, 118 – 119].

Наведена вище статистика дозволяє зробити висновок про те, що політичні партії, в порівнянні з релігійними організаціями, втратили вплив на свідомість громадян. Як демонструють останні роки, дана тенденція поглиблюється, і диспропорція у довірі та симпатії українців, все більше переважає на користь церкви. Врешті, державна та церковна діяльність можуть бути різними або однаковими, вони можуть доповнювати одна одну в демократично-правовому суспільстві, або протистояти одна одній, про що свідчить епоха комуністично-тоталітарної системи [1, 34 - 37].

Затаких обставин постає цілком закономірне запитання: чи може Церква консолідувати українське суспільство? Беззаперечно, Церкві це підсилу! Але для цього, в першу чергу, необхідне об'єднання самої Церкви, адже розбрат – глибока рана на тілі українського суспільства.

Висновки. Отож, товариство «Просвіта» доклало величезних зусиль і справило значний вплив на церковне життя в Україні. Зокрема, на Волині у міжвоєнний період, завдяки зусиллям товариства успішно розгорнувся рух за українізацію Православної церкви, що посприяло консолідації українського суспільства навколо національної ідеї, і національної церкви та громадської організації, які пропагували цю ідею. Окрім того, можна стверджувати, що товариство «Просвіта» виховало багатьох активних діячів церковного руху.

Джерела та література:

1. Бліхар В. Філософський контекст проблематичності державно-церковного співіснування / В. Бліхар // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка». – 2008. – № 20. – С. 33–37.
2. Борщевич В. Українська Православна церква на Волині у 20-40-х рр.. XX ст. / В. Борщевич // Автореферат дис... канд.іст.нак спец. 07.00.01 – історія України. – Львів, 2000. – 20 с.
3. Віросповідання та національний склад населення північн-східних земель Польщі (на підставі переписів з дн. 30. IX. 1921 і 9. XII 1931 рр.) // Церква і нарід. – 1935. – № 16. – С. 471 – 479.
4. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 46, оп. 9, спр. 690.
5. ДАВО – Ф. 54, оп. 3, спр. 81.
6. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк; відпов.ред. А. Якубюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 419 с.
7. Левик Б. Християнська мораль у сучасному суспільстві / Б. Левик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 2010. – № 19. – С. 117 – 121.
8. Савчук Б.П. Волинська «Просвіта» / Б. П. Савчук: монографія. – Рівне: «Ліста», 1996. – 154 с.
9. Самчук У. На білому коні / У. Самчук // Дзвін, 1993. – № 2 – 3. – С. 44.
10. Сорока Ю. Романівський просвітянський осередок у 1920 – початку 1930-х років / Ю. Сорока // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 53 – 58.
11. Стрільчук Л. Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944 – 1951 рр.) / Л. Стрільчук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 69 – 71.
12. Філіпович М. Луцька «Просвіта. 1918 – 1935 рр. / М. Філіпович. Монографія. – Луцьк: «Вежа», 2007. – 240 с.
13. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations / L. Strilchuk // Copyright 2018 «Codrul Cosminului», Vol.24. – 2018, No. 1. – P. 145 – 164.

УДК 94(477.82)«1918/1939»:[329:061.2]

Галина Панишко

Угодовські партії Волині та Волинська „Просвіта”: діяльність та оцінка урядової політики Дрогої Речі Посполитої

Досліджено та проаналізовано процес виникнення, становлення та діяльності українських угодовських партій та оцінка ними суспільно-економічної та суспільно-політичної ситуації на Волині у міжвоєнний період. Діяльність партій відбувалася у взаєминах з такими організаціями як ВУО, «Просвіта» та структурні складові «Просвіти». Розкрито процес інституалізації цих політичних утворень у 30-х рр. XX ст. Означено роль та вплив